

dr hab. Ewa Wanda Maruszewska, prof. UE
Katedra Informatyki i Rachunkowości Międzynarodowej
Wydział Finansów i Ubezpieczeń
Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach

Katowice, dnia 20 sierpnia 2017 r.

Recenzja
rozprawy doktorskiej **mgr Agnieszki Lew**
pod tytułem: **Rola rewizji finansowej w kształtowaniu wiarygodnego obrazu
sytuacji finansowej jednostki gospodarczej**

napisanej pod kierunkiem naukowym **prof. dr hab. Edwarda Nowaka**
na Wydziale Zarządzania, Informatyki i Finansów
Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

I. Uwagi wstępne

Podstawą formalną recenzji jest pismo ZIF/DZS-4000-30/12 podpisane przez panią prof. dr hab. Ewę Stańczyk-Hugiet, Dziekan Wydziału Zarządzania, Informatyki i Finansów Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, z dnia 14 lipca 2017 r.

Celem niniejszej recenzji jest stwierdzenie, czy przedłożona rozprawa doktorska spełnia wymogi określone artykułem 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. z 2016, poz. 882 z późn. zm.).

II. Ocena trafności wyboru problemu naukowego

Temat dysertacji należy uznać za ważny i wart naukowej dysertacji, ponieważ ma znaczenie zarówno teoretyczne, jak i praktyczne.

Teoretyczne dywagacje podjęte w rozprawie przez autorkę porządkują ważne zagadnienie uwiarygodnienia informacji dostarczanych przez system informacyjny rachunkowości z perspektywy rewizji finansowej. Zaprezentowanie zagadnienia wiarygodności informacji tworzonych w systemie informacyjnym rachunkowości nie tylko przez pryzmat cech jakościowych sprawozdań finansowych, ale w kontekście procedur rewizyjnych i roli biegłego rewidenta stanowi o oryginalnym podejściu autorki do naukowego problemu wiarygodności w rachunkowości.

Praktyczne znaczenie jest bardzo ważne z powodu roli, jaką pełnią wiarygodne informacje dla uczestników współczesnych rynków kapitałowych, w tym w szczególności uczestników polskiego rynku kapitałowego. Istotność poruszonego w rozprawie doktorskiego tematu dla praktyki gospodarczej nie podlega dyskusji co znajduje potwierdzenie m.in. w zwiększonej ilości publikacji w prasie fachowej dotyczących zniekształcania danych finansowych w sprawozdaniach finansowych obniżając tym samym wiarygodność informacji dostarczanych przez rachunkowość i podważając zaufanie do profesji związanych z rachunkowością.

III. Ocena strony formalnej rozprawy

Recenzowana rozprawa liczy 224 strony, w tym stosowne spisy i załączniki. Praca składa się ze wstępu, czterech rozdziałów oraz zakończenia, bibliografii i właściwych spisów.

Układ pracy jest przemyślany, podporządkowany tematowi pracy oraz sformułowanej hipotezie i celom dysertacji. Praca ma charakter teoretyczno – poznawczy, przy czym większą część zajmują treści teoretyczne (132 strony prezentujące zagadnienia teoretyczne i 39 stron opisujących badania przeprowadzone przez autorkę). Objętości obu części są odpowiednie do podejmowanych rozważań teoretycznych i opisywanych badań praktycznych.

Język rozprawy jest odpowiedni i staranny, a styl rozprawy komunikatywny dla czytelnika. W pracy nie znaleziono błędów literowych i stylistycznych utrudniających zrozumienie przekazywanych treści.

Treści pracy licznie wsparto rysunkami (tabelami), głównie w rozdziale 4 pracy, który zawiera 45 pozycji prezentacji graficznej. Zdaniem recenzenta w kilku przypadkach zaprezentowane na wykresach dane są niewystarczająco opisane, a pominięcie legendy utrudnia (szczególnie przy początkowych wykresach) właściwą ich interpretację.

Bibliografia wskazuje 159 pozycji dobrze dobranej literatury przedmiotu wykorzystanej w rozprawie. Większość pozycji przywołanej literatury to najnowsze opracowania, jednak przywołanie dokumentu „Report to the nation...” z roku 1996, choć w spisie literatury autorka wskazuje na wykorzystanie nowszych wydań, nie wydaje się właściwe.

Pomimo, że autorka nie zastosowała typowego podziału literatury na opracowania zwarte, czasopiśmiennicze itd., to analiza zaprezentowanych pozycji wskazuje na szerokie wykorzystanie każdego rodzaju referencji literaturowych. Niezrozumiałym jest przywołanie w bibliografii w punktach 14-16 pozycji bez podania nazwy aktu/aktów prawnych oraz pominięcie w spisie literatury źródeł internetowych (tj. podania adresów stron www) w pozycjach, przy których w tekście rozprawy adresy stron www zostały przywołane.

We wstępie autorka podkreśla wykorzystanie literatury angielskojęzycznej. Doceniając poczynione przez doktorantkę poszukiwania literaturowe, recenzent wskazuje na niedostatki w tym obszarze dotyczące pojęcia „wiarygodność”. Ponadto, większość pozycji zagranicznej literatury zostało wykorzystanych w trzecim rozdziale pracy, a rozdziały pierwszy i drugi oparto głównie na analizie polskojęzycznej literatury. Tymczasem wnioski sformułowane w zakończeniu rozprawy (określone odrębnie dla każdego rozdziału) stanowią generalne sformułowania bez odniesienia ich do polskiej specyfiki. Innymi słowy, można odnieść wrażenie, że wnioski z części teoretycznej i praktycznej pracy są prawdziwe dla każdej zbiorowości i każdej lokalizacji geograficznej. Z powyższą uwagą związany jest również brak opisu ograniczeń pracy. Wskazanie przez autorkę na ograniczenia dysertacji (w szczególności badań praktycznych) świadczy o rzetelnym podejściu do prowadzonych badań naukowych i nie umniejsza przedstawionych wniosków. Jasne wskazanie ograniczeń przeprowadzonego badania naukowego świadczy ponadto o dojrzałości do samodzielnego prowadzenia pracy naukowej przez kandydatkę do stopnia naukowego doktora. W związku z powyższym, recenzent formułuje pytanie o istniejące ograniczenia przeprowadzonych badań oraz o ich wpływ na zaprezentowane wyniki i wyciągnięte z nich wnioski.

W recenzowanej rozprawie uwagę zwraca częste powoływanie się na jedną pozycję bibliograficzną w pierwszej części pracy (J. Pfaff, Wpływ rewizji finansowej...) co z jednej strony uzasadnione jest powieleniem opisanych w tej pozycji badań, ale z drugiej strony wskazuje na niedostateczne rozpoznanie literatury w pewnych obszarach treści prezentowanych w pracy doktorskiej. Uwaga powyższa wiąże się również z wcześniej przedstawionym wnioskiem dotyczącym skromnego wykorzystania literatury zagranicznej w rozdziałach 1-2 przedłożonej do recenzji rozprawy.

Zupełnie odmienne zdanie w tym zakresie recenzent wyraża odnośnie rozdziału trzeciego, w którym autorka nie tylko szeroko rozpoznała literaturę krajową, ale również często sięgała do pozycji angielskojęzycznych. Recenzent wyraża przekonanie, że rozdział trzeci jako kończący część teoretyczną dysertacji był przygotowywany jako ostatni i świadczy on (w porównaniu z rozdziałami pierwszym i drugim) o rozwoju doktorantki w zakresie dociekań naukowych i wykorzystania literatury przedmiotu.

Ponadto, recenzent uważa za właściwe zwrócenie uwagi, że rysunek 3.2 nie stanowi opracowania autorki, a jedynie tłumaczenie klasyfikacji oszustw zaprezentowanej w dokumencie podanym jako źródło literaturowe.

IV. Uwagi merytoryczne do rozprawy

Pierwszą częścią rozprawy jest wstęp, w którym autorka podaje powody zgłębiania naukowego tematu przez siebie wybranego oraz określa cel pracy jako analizę wpływu rewizji finansowej na kształtowanie wiarygodnego obrazu sytuacji majątkowej i finansowej oraz wyniku finansowego jednostek gospodarczych. Ponieważ zarówno w tytule rozprawy, jak i w dalszych częściach pojawia się „sytuacja finansowa”, a w celu pracy „sytuacja majątkowa i finansowa”, recenzent formułuje zapytanie o wyjaśnienie celu stosowania dwóch określeń. Czy postępowanie takie było zamierzone? Jak doktorantka rozumie różnicę pomiędzy sytuacją majątkową a sytuacją finansową?

Wskazanemu powyżej celowi głównemu pracy autorka podporządkowała trzy cele szczegółowe, które sformułowała w następujący sposób:

- 1) przedstawienie wpływu rewizji finansowej na jakość informacji kształtowanych w jednostce gospodarczej w budowaniu jej wiarygodnego wizerunku, dzięki czynnościom sprawdzającym przeprowadzonym przez biegłego rewidenta,
- 2) określenie efektywności rewizji finansowej w wykrywaniu błędów i oszustw zawartych w sprawozdaniu finansowym, związanych z celowym lub nieświadomym działaniem pracowników służb finansowo-księgowych, a także osób odpowiedzialnych za sporządzanie sprawozdania finansowego,
- 3) dokonanie analizy wpływu czynności rewizji finansowej dokonywanych przez biegłych rewidentów na korekty różnych pozycji podstawowych elementów sprawozdania finansowego.

Oceniając zaprezentowane cele (główny i szczegółowe) uwagę zwraca jedynie ilościowy aspekt podjętych badań, tj. ocena wiarygodności sprawozdania finansowego przez pryzmat wartości i ilości korekt wprowadzonych w trakcie procesu rewizji finansowej. Doceniając dogłębne badania literaturowe i własne przeprowadzone przez doktorantkę, należy zwrócić uwagę na nieuzasadnione pominięcie informacji opisowych (finansowych i niefinansowych) zawartych w sprawozdaniu finansowym, które również rzutują na ostateczną wiarygodność sprawozdania finansowego. W opinii recenzenta właściwym byłoby wskazanie we wstępie obszaru prowadzonych badań. Powyższa uwaga powiązana jest również z przedstawionym zastrzeżeniem co do braku informacji o ograniczeniach dysertacji.

W sformułowanych celach doktorantka używa takich pojęć jak „wpływ”, „efektywność” nie wskazując na konkretne metody badawcze, które będą wykorzystane do osiągnięcia tak zdefiniowanych celów, tj. pomiaru wpływu i pomiaru efektywności. W takim stanie rzeczy, recenzent wskazuje na konieczność odniesienia się do powyższej uwagi i uzupełnień w tym zakresie, ponieważ przy obecnym brzmieniu (i bez dodatkowych wyjaśnień) osiągnięcie celów może być trudne do udowodnienia. W tym zakresie należy zwrócić również uwagę na niewystarczającą prezentację (we wstępie rozprawy) wykorzystanych metod badawczych. Autorka z całą pewnością korzystała z większego katalogu metod badawczych niż tylko te wymienione we wstępie pracy.

Drugi cel szczegółowy odnosi się do efektów rewizji finansowej w wykrywaniu błędów, ale i oszustw. Tymczasem w części empirycznej nie znajdują się informacje odnoszące się do oszustw wykrytych przez biegłych rewidentów. Za pomocą jakich metod badawczych został osiągnięty drugi cel szczegółowy, stanowiący istotny element składowy dla osiągnięcia celu głównego pracy?

W odróżnieniu od pierwszego i drugiego celu szczegółowego, cel trzeci nie budzi żadnych wątpliwości zarówno pod względem poprawności sformułowania, podporządkowania celowi głównemu pracy, jak i wykorzystanych metod badawczych (w części empirycznej) oraz pewności osiągnięcia celu.

W odniesieniu do sformułowanej hipotezy głównej wyjaśnienia wymaga następująca kwestia: co doktorantka rozumie pod pojęciem „procedura badawcza” rewizji finansowej? W dalszej części pracy autorka używa określeń „czynności rewizji finansowej” (s. 51), „procedury badania” (s. 59). W rozdziale pierwszym zawarto również uzasadnienie dla zamiennego stosowania pojęć „badanie sprawozdań finansowych” i „rewizja finansowa”, jednak recenzent nie znajduje w tej części pracy odpowiedzi na powyżej zadane pytanie odnoszące się do hipotezy. Poza powyższą wątpliwością, hipoteza badawcza została – w opinii recenzenta – właściwie określona i jest spójna z tematem pracy.

Rozdział pierwszy zawiera fragmenty świadczące o interdyscyplinarnym podejściu doktorantki do podjętego tematu badawczego: doktorantka wskazała miejsce rewizji finansowej w systemie zarządzania jednostką gospodarczą. Poza tym, rozdział pierwszy jest częścią wprowadzającą czytelnika w zagadnienia rewizji finansowej i tylko w niewielkim zakresie przyczynia się do osiągnięcia pierwszego szczegółowego celu pracy. Na uznanie zasługuje zaprezentowany przegląd definicji rewizji finansowej i podjęta próba uporządkowania w tym zakresie. Z drugiej strony, zaskakującym jest poświęcenie wiarygodności jedynie 12 linijek tekstu, na równi z przydatnością, porównywalnością, weryfikowalnością i terminowością, które nie są przedmiotem rozprawy. Ponieważ zagadnienie wiarygodności stanowi o sednie dysertacji, recenzent uznaje tą część dywagacji teoretycznych za niewystarczającą, ponieważ w dysertacji zabrakło wyraźnego określenia pojęcia „wiarygodność” np. za pomocą przeglądu stosownej literatury przedmiotu.

Zdaniem recenzenta, wprowadzenie do rozprawy terminu „wiarygodność” jedynie w grupie cech jakościowych sprawozdania finansowego jest niewystarczające. Brakuje dogłębnej dyskusji naukowej nad rozumieniem tej kategorii. Poszerzenie rozprawy o pogłębiony dyskurs nad pojmowaniem tej kategorii podniosłoby walory naukowe pracy, szczególnie w kontekście opisywanych w rozdziale trzecim zagadnień oszustw i nadużyć. Istniejące niedostatki w tym obszarze są o tyle istotne, że współcześni badacze wiele miejsca poświęcają pojmowaniu i ocenie tej cechy w związku z trwającymi pracami (i planowanymi z końcem 2017 roku zmianami) nad dokumentem „Założenia koncepcyjne sporządzania i prezentacji sprawozdań finansowych” opublikowanym przez International Accounting Standards Board. Wskazane braki w części teoretycznej pracy przekładają się również na interpretację wyników części empirycznej, co należy uznać za słabą stronę pracy.

Rozdział drugi - poprzez opis czynności rewizji finansowej, które służą zapewnieniu wiarygodności sprawozdania finansowego - w dużej mierze przyczynia się do osiągnięcia pierwszego celu szczegółowego rozprawy doktorskiej. Ponieważ znaczna część rozdziału drugiego ukierunkowana jest na prezentację różnych rodzajów ryzyka towarzyszącego procedurom badania sprawozdania finansowego i jednocześnie w części empirycznej dysertacji (rozdział czwarty) autorka nie odniosła się do tych zagadnień, koniecznym jest wyjaśnienie, czy cel szczegółowy pierwszy został osiągnięty wyłącznie poprzez przeprowadzone dywagacje w części teoretycznej pracy. Czy doktorantka w trakcie badania dokumentacji rewizyjnej oraz przeprowadzanych wywiadów bezpośrednich analizowała również ryzyka, które występowały w analizowanym materiale badawczym (w kontekście treści zaprezentowanych w rozdziale drugim)?

Rozdział trzeci niewątpliwie powiązany jest z drugim celem szczegółowym pracy, który ukierunkowany jest na zbadanie „efektywności rewizji finansowej”. Nie powielając zawartej już w recenzji uwagi o nietrafności użytego sformułowania, na uwagę zasługuje naukowa dociekliwość doktorantki przejawiająca się pogłębioną analizą literaturą dotyczącą oszustw i fałszowania sprawozdań finansowych. Autorka we właściwy sposób prowadzi czytelnika od zagadnień oszustw poprzez ryzyka badania sprawozdań finansowych (dotyczących tego zagadnienia), aż po model postępowania biegłego rewidenta w takiej sytuacji. Z powodu niezwykle interesujących dywagacji zawartych w rozdziale trzecim, zdziwienie budzi brak badań w tym zakresie w rozdziale czwartym.

Rozdział czwarty zawiera bowiem wyniki badań własnych doktorantki, które są zgodne z trzecim celem szczegółowym i dlatego ukierunkowane są na wskazanie wartości korekt w podstawowych pozycjach bilansu oraz rachunku zysków i strat. Badanie zostało przeprowadzone prawidłowo, zastosowane metody badawcze opisane jasno, a wyniki i dyskusja poprowadzone rzeczowo oraz starannie. Zwraca jednak uwagę fakt, iż we wstępie rozprawy doktorskiej (s. 5) wymieniono pogłębiony wywiad bezpośredni jako metodę badawczą zastosowaną w pracy, a w rozdziale 4.1 autorka nie opisuje tej zbiorowości poprzestając jedynie na szczegółowym zaprezentowaniu informacji o

dokumentacji rewizyjnej będącej przedmiotem badania naukowego. Recenzent nie znajduje również wniosków wyciągniętych z tak przeprowadzonego badania (tj. wywiadu), które potwierdzałyby uporządkowane zastosowanie tej metody badawczej. Taka rozbieżność stanowi poważny mankament przygotowanej dysertacji.

Przeprowadzona analiza dokumentacji, zaprezentowana czytelnikowi w formie graficznej opatrzonej komentarzami, z całą pewnością stanowi empiryczne potwierdzenie hipotezy głównej oraz związana jest ściśle z osiągnięciem trzeciego celu szczegółowego określonego we wstępie do rozprawy. Tym niemniej, recenzent podkreśla, że zagadnienie wiarygodności należy rozumieć szerzej niż tylko przez pryzmat korekt w wartościach prezentowanych w wybranych pozycjach bilansu oraz rachunku zysków i strat. Dlatego czynione w zakończeniu wnioski doktorantki nie powinny być uogólniane i należałoby je zaprezentować w kontekście ograniczeń prowadzonych badań. Powyższa uwaga jest ściśle związana z mankamentami pracy już podniesionymi w recenzji: brakiem dogłębnej analizy rozumienia wiarygodności w rachunkowości oraz pominięciem opisu ograniczeń przedłożonej pracy naukowej.

Szkoda również, że autorka nie skorzystała z żadnych metod analizy statystycznej (choćby najprostszej statystyki opisowej), co pozwoliłoby na znaczne pogłębienie dyskusji prowadzonej na kartach dysertacji. Pewien niedostatek stanowi też brak analizy kategorii (tj. szczegółowych opisów) korekt wprowadzanych przez biegłych rewidentów do pozycji kosztów, przychodów itd. Na tym tle rodzi się pytanie, czy przyczyny korekt (a nie tylko ich skutki w poszczególnych pozycjach sprawozdania finansowego) były również przedmiotem badania doktorantki? Powyższe zagadnienie jest zasadne również w kontekście treści prezentowanych w rozdziale trzecim dysertacji.

Z drugiej strony, na uwagę zasługuje duża i zróżnicowana próba badawcza oraz porównanie przeprowadzonych badań z dotychczasowymi wynikami osiągniętymi przez innych badaczy. Ponadto, wnioski zaprezentowane w zakończeniu recenzowanej pracy wskazują na wnikliwość doktorantki, są spójne z celami pracy i dostrzegają perspektywy rozwojowe tego obszaru badań naukowych. W niektórych przypadkach postawione wnioski wykraczają poza literalnie określone cele pracy, co podkreśla rozległość horyzontu myślowego doktorantki i jej przygotowanie do samodzielnej pracy badawczej. W zakresie nowatorstwa w przedłożonej dysertacji na uwagę zasługuje dopełnienie luki poznawczej poprzez wskazanie (w oparciu o badania literaturowe i własne badania doktorantki) roli rewizji finansowej w kształtowaniu wiarygodnego obrazu jednostki w sprawozdaniach finansowych.

V. Wnioski końcowe oceny

Konkludując wyrażam opinię, że recenzowana rozprawa stanowi zwarte i aktualne opracowanie zawierające ważne walory poznawcze z zakresu rewizji finansowej oraz wiarygodności informacji prezentowanych przez system informacyjny rachunkowości. Autorka, podpierając się wynikami przeprowadzonych badań, prezentuje własne opinie potwierdzając, że posiada pogłębioną wiedzę teoretyczną w dyscyplinie finanse oraz umiejętność prowadzenia dociekań naukowych. Lektura przedłożonej dysertacji skłania do nowych przemyśleń co do roli rewizji finansowej w uwiarygodnianiu sprawozdań finansowych: wykorzystywanych procedur i narzędzi oraz pożądaných zmian w tym zakresie. Tym samym, przedłożona rozprawa jest dokumentacją wkładu autorki w rozwój wiedzy z zakresu dziedziny finanse, a w szczególności dotyczącej rachunkowości.

W moim przekonaniu, recenzowana rozprawa doktorska mgr Agnieszki Lew spełnia wymagania określone w artykule 13 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz.U. z 2016, poz. 882 z późn. zm.). W związku z powyższym wnioskuję o przyjęcie recenzowanej dysertacji i dopuszczenie mgr Agnieszki Lew do publicznej obrony przygotowanej rozprawy.

